

The notion of *nonlinearity* becomes basic for understanding the synergetic nature of the text. It is relevant to motivating the dialogic nature of the artistic text, for understanding of the mechanisms of his intertextual derivation and the integration into the universe of verbal and non-verbal, national and world culture.

With the phenomenon of nonlinearity is directly related the concept of *rhizome*.

Such important terms of modern linguistic synergetics as *the energy of the text, energy resonance, energetically strong / weak texts, energy exchange of texts*, etc. are still remane in a state of theoretical deepening, refinement.

The using of linguistic synergetics approaches in stylistics broadens the knowledges about the nature of the poetic text, forms an integral understanding of the laws of its creation and functioning in the universe of culture.

УДК 811.161.2'73.612.2

Оксана Максим'юк

**«АЛМАЗИ ТВОРЧОСТІ БЛИСКУЧІ»
(МЕТАФОРИЧНІ НЕРОЗКЛАДНІ
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ
В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ)**

У статті розглянуто метафоричні нерозкладні словосполучення іменного типу в контексті кореферентності та трансформації синтаксичних зв'язків у структурі речення, проаналізовано синтаксичну природу цього типу словосполучень та їх продуктивність щодо вживання, з'ясовано, що основною структурно-семантичною ознакою іменних метафоричних словосполучень є вибірковість граматичних конструкцій для реалізації їх значення. Це іменні словосполучення з родовим відмінком імені, словосполучення з метафоризованим прикметником, кореферентним з генітивом, а також іменні трикомпонентні моделі.

Ключові слова: *кореферентність, метафоризація, інформативна недостатність, семантично неподільне словосполучення, генітивне метафоричне словосполучення, трансформація синтаксичних зв'язків.*

The metaphorical stable phrases of nominal type in the context of co-referential and transformation of syntactic relations in the sentence structure is described in the article. The syntactic nature of word

combinations of this type and their productivity with respect to the use were analyzed. It's defined that the main structurally semantic meaning of metaphorical nominal word-combinations, is a selective grammar structures for the realization of their value. These nominal word-combinations, with the generic case name, a phrase with an adjective metaphORIZATION and the name of the three-components models.

Keywords: *co-reference, metaphorical word-combinations, transformation of syntactical relations, informative failure, semantically-indivisible, transformation of syntactic relations.*

Семантична структура інформативно недостатніх слів порізному представлена в нерозкладних словосполученнях, зокрема метафоричних. Їхні складники зазнають «семантичної переструктуризації», «набувають якісно нових синтагматичних та функціональних характеристик» [Коваль 2004: 17].

Зацікавлення питаннями народження метафори, змінами в її семантичній структурі та особливостями граматичної організації сягає в глибини століть. Відомо, що в основі метафори лежить, за Арістотелем, «приховане порівняння», а за дефініціями сучасних лінгвістів, – «імпліцитна аналогія нового з наявним», «дальшого» з «ближчим», «менш відомого» з «відомішим» і т. ін. [Тараненко 2004: 307]. Такі метафори є класичними, у їх основі – «вторгнення синтезу в зону аналізу, уявлення (образу) в зону поняття, уявлення в зону інтелекту, одиничного в царство узагальненого, індивідуальності в «країну класів» [Арутюнова 1978: 348].

Сучасні мовознавчі студії пов'язані з когнітологічною та культурологічною природою метафори, з пошуками нових образних смислів у структурі дискурсу. Основними напрямками дослідження метафори є семасіологічний, ономасіологічний, культурологічний (Н. Д. Арутюнова, М. П. Кочерган, О. О. Тараненко, Т. Є. Кіс та ін.). Поширене вивчення метафори за граматичними ознаками – типами словосполучень, модальністю, предикативністю.

Як відомо, метафоричні значення з'являються в результаті переносного вживання компонентів синтаксичного словосполучення, побудованого за певною моделлю. Отже,

слова реалізують семантичні зв'язки, що не впливають з їхніх парадигматичних характеристик. Звичність / незвичність семантичного зв'язку між словами є критерієм розрізнення неметафоричних і метафоричних словосполучень.. Пор. з одного боку словосполучення *колосок пшениці // пшеничний колосок; вулиця села // сільська вулиця; стрілка годинника // годинникова стрілка* та ін. А з іншого – метафоричне іменне словосполучення, у якому одне зі слів називає предмет об'єктивної дійсності, тобто має первинно-предметне значення, проте інше (слово-атрибут) не виконує прямої номінативної функції, а викликає лише уявлення про цей предмет. Наприклад: *І серце полине в очей небеса* (В. Сосюра). «Очі» і «небеса» мають хоч і віддалену, але спільну ознаку за кольором.

Метафоричні словосполучення, на думку Т. П. Заворотної, займають проміжне місце між вільними і фразеологічними словосполученнями, мають з ними окремі спільні риси. Семантична структура вільних синтаксичних словосполучень і метафоричних будується на відношенні між позначуваним і позначувальним. Складники вільного словосполучення реалізують первинне значення, а тому воно є лексично членованим способом номінації. У метафоричному ж словосполученні характер семантичної сполучуваності не є розчленованим. Одне слово метафоричного словосполучення може мати пряме значення, а друге перестає виконувати пряму номінативну функцію, натомість «спричинює лише згадку, уявлення про відповідне явище» [Заворотна 1983: 9].

Близькість метафоричних словосполучень до фразеологічних іноді слугує підставою для їх зарахування до фразеологічних одиниць [Ларін 1956: 223]. Невипадково дослідники стилю письменників часто використовують щодо метафоричних структур термін «поетична фразеологія».

На відміну від фразеологічного словосполучення, яке набуває образного характеру змісту як нерозкладна семантико-синтаксична єдність у результаті семантичного поглиблення, злиття й емоційного забарвлення обох компонентів і вживається переважно у значенні одного слова, у метафоричному іменному словосполученні з родовим

відмінком набуває образності лише один з компонентів, що пов'язується з назвою предмета чи явища, вжитою в прямому значенні.

Для метафоричних словосполучень характерне порушення логічної сумісності слів. Актуальним з цього приводу вважаємо погляд В. В. Виноградова на метафору як «нову семантичну функцію слова» [Виноградов 1953: 3 – 29]. Пор. стійкі метафоричні словосполучення на зразок *ріка життя, вихор почуттів, хвиля споминів, дихання вітру, крила мрії, буря пристрастей, стовпи диму* та ін. У таких метафорах прихована предикативність: *ріка життя // Життя – це ріка; вихор почуттів // Почуття – це вихор.*

Метафоричні словосполучення – це різновид семантично неподільних словосполучень, особливості яких «не в їх спільній структурі, а в характері взаємодії семантичних моделей з граматичними конструкціями» [Риньков 1975: 49], у суперечливій єдності двох позначень. Наголошуючи на кореферентності метафоричних словосполучень, ми відкриваємо шлях до кращого пізнання суті метафори, до розшифрування її коду, пов'язаний з поняттями «тотожності», «еквівалентності» та «подібності».

Серед метафоричних словосполучень за їхніми граматичними ознаками виділяють, як відомо, іменні та дієслівні метафори. Найбільш продуктивні іменні словосполучення з родовим відмінком (генітивні словосполучення), словосполучення з епітетним прикметником та іменником у ролі прикладки. Іменні метафоричні словосполучення, побудовані на метафоризації атрибутивного та атрибутивно-апозитивного зв'язку, протиставлені дієслівним метафоричним словосполученням, побудованим на основі метафоризації предикативного зв'язку.

Серед структурних типів іменних метафоричних словосполучень виділяємо моделі з родовим та орудним відмінками.

Генітивні метафоричні словосполучення є загальнономвні та індивідуально-авторські. В основі такого поділу лежить різний ступінь абстрагованості метафоризованого компонента.

Складники загальноновних метафор усталилися в свідомості українців як виразники постійних ознак:

- подібність за формою (*гроно, сніп, букет, колоски, коси, сувій, батіг, чаша, намисто, тополя, куц, парасоля, гірлянда, язик, килим, струмок, хвиля, пелюстка, пляма, паща, шапка, жолобок, підкова, очі, гребінець, гребінчик, груди, гроно, стрічка, серп, перстень, барельєф* та ін.). Наприклад: *Недалеко кінця тої залізної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто **чорні персні диму** вгору* (О. Кобилянська), *...За річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними **килимами ярини*** (М. Коцюбинський), *І йому вже роки поорали чоло і розкошлатили два **колоски брів*** (М. Стельмах);

- за кількістю (*отара, рій, табун, січка, нитки, навала, злива, водоспад, бір, гори*). Наприклад: *Летять по полю білі коні – **вітрів** січневих **табуни*** (Д. Павличко), *Блиснув молнії батіг та на **хмар отари*** (В. Сосюра), *Рине блискучих **пісень водоспад**, / Никнуть у млості дерева, куці...* (С. Черкасенко), *Покремсали життя моє на частки, / на тьмяну **січку слів** та суєти* (Л. Костенко);

- за цінністю матеріалу чи за кольором (*мармур, кристаль, мідь, залізо, алмази, золото, срібло, бірюза, сніг* та ін.). Наприклад: *І що хто в миттєвому вирі Спіймав... / **Алмази творчості** блискучі, чи каяття терни колючі, / Чи перли radoщів укритих, / Чи черепки надій розбитих / – Най все в свої пісні складає / І співчуття не дожидає* (І. Франко), *...І ми їх даємо не у залізнім гімні, / – **У сріблі** ніжних **слів**, у вірі в вашу міць* (О. Теліга);

- за характерною ознакою окремих предметів (*прибій, злива, буря, вітер, роса, хор, небо, ріка, хмара, проміння, нетрі, плетиво, каміння, крижини, іскорки, вогонь, іржа, лушпиння, шмаття, брунька* тощо). Наприклад: *Натомість блиснули на нього [гетьмана] **крижинки страху**, а ще гірш, – ...**іскорки зненависті** жевріли в чужих очах Юрася* (Н. Рибак), *У неї [Марії] чоло, а за ним хорониться **брунька розуму**, яка от-от розів'ється, розцвіте й пізнає добро і зло* (У. Самчук), *Хоч знаю, що **лушпиння слів** закрис ядра, / вкладаю тихість*

уст – в строфи коробку (Б.-І. Антонич), *А серце виривається із пастки / – у нетрі дум, під небо самоти* (Л. Костенко).

Як бачимо, метафоричні нерозкладні словосполучення найчастіше займають синтаксичну позицію підмета чи об'єктного поширювача.

Кореферентні співвідношення метафоричних словосполучень з неметафоричними дають змогу виявити певні відмінності у плані їх змісту. Генітивні метафоричні словосполучення передусім виявляють кореферентні співвідношення з порівняльними зворотами. Кожен із засобів «приписує» характерну ознаку предметові через зіставлення з іншими предметами по-різному, напр.: *Бричка рушає, а за нею, голосячи, біжить жінка, і позад неї колихається чорний сніп волосся* (М. Стельмах) // ...*колихається чорне волосся у вигляді снопа (схоже на сніп)* // ... *колихається чорне, як сніп, волосся*. Порівняння і метафора належать до компаративних тропів. Проблема їх семантичної близькості, співвідношення та диференціації у вираженні спільного референта віддавна цікавить мовознавців, проте остаточно досі не з'ясована. Формально-семантичне перетворення метафоричного словосполучення на порівняльне і навпаки викликає певні семантичні зміни: метафора вказує на постійну ознаку предмета (саме цю рису відзначають мовознавці, називаючи метафоричне словосполучення одиницею номінативною, тоді як порівняння передає ознаку за подібністю як okazіональну, епізодичну, так і постійну) [Арутюнова 1978: 258]. Проте твердження Н. Д. Арутюнової, що метафоричні словосполучення не використовуються для позначення епізодичної (випадкової, okazіональної) подібності, що на цьому нібито «спеціалізуються» порівняльні звороти, видається нам не зовсім переконливим.

Кореферентними вважаємо ті метафоричні словосполучення, які близькі до порівняльного звороту (це своєрідні метафори-порівняння). Співвідносні засоби розрізняються такими рисами: 1) у метафоричному словосполученні компарант (предмет порівняння) займає головну синтаксичну позицію, тоді як у порівняльному звороті він займає граматично залежну позицію, напр.:

сніг обличчя – обличчя наче сніг; пелюстки долонь – долоні наче пелюстки; 2) некатегоричність зіставлення денотатів у метафорі, тоді як у сполучникових порівняннях воно виглядає більш прямолінійним; 3) метафоричність компаранта і неметафоричність його у порівнянні.

Форма родового відмінка іменника, як відомо, активно використовується у ролі неузгодженого означального поширювача, співвідносного з прикметниковою формою. Рідше в ролі неузгоджених означальних поширювачів використовують інші непрямі відмінки з прийменниками. У художньому контексті вони подекуди можуть набирати метафоричного значення, як і генітивні словосполучення. Порівняймо: *Зелені коси берези // Береза з зеленою косою; кардинальська шапка Казбека // Казбек у своїй кардинальській шапці; срібні кучері хмар // хмари зі срібними кучерями; артистична посмішка Відня // Відень з артистичною посмішкою; безхмарне життя // життя без хмар.*

Окрему групу іменних метафоричних словосполучень становлять словосполучення з прикметниковим означенням (за зразком *небесний намет // намет неба*). У них метафоризується іменник, а прикметник вживається як співвідносний з іменником, що називає референт об'єктивної дійсності. З погляду кореферентності прикметник поєднується з родовим відмінком імені, а в цілому – з генітивним метафоричним словосполученням, пор.: *Край хати – журавель-батіг, / Соснова кучерява шапка* (Д. Павличко) // тобто *сосна у формі кучерявої шапки; Вересень постеле синь-полотна, / Задимиться в дощовій сльозі* (А. Малишко) // кореференте метафоричне словосполучення *в сльозі дощу; Але не вище став за немовля, / Що вперше бачить сонячні мережі* (Д. Павличко) // кореференте метафоричне словосполучення *мережі сонця.*

Проте метафоризуватися може і прикметник, перетворюючись в епітет. Порівняймо: *І пестить кучері шовкові, неначе матері рука* (В. Сосюра); *І слухав ніжну коліскову, / і мову матері шовкову на молодій Звенигорі* (А. Малишко). Кореферентним до виділених прикметникових метафор є порівняльний зворот *наче з шовку*.

У подібній функції вживаються і відносно-якісні прикметники, співвідносні з іменником у формі родового відмінка, напр.: *Риб'ячий погляд дитини насторожив мене // погляд дитини, немов у риби // погляд риби*; *Голова помітив давно лисячий норів бригадира // норів бригадира, як у лисиці // норів лисиці*.

Цікавою в плані кореферентних співвідношень є група метафоризованих складних прикметників, в яких метафоричною є друга частина складного слова, а перша має пряме значення, пор.: *І лежала земля, в попелищі земля чорнотіла, / Я дививсь – і німів, / І прощався – і прощатись не міг* (А. Малишко); *Стерня горіла на таврійськiм полі, / ловив за очі теплорукий дим...* (Д. Павличко). Подекуди спостерігаємо, що метафоризованими є обидві частини складного прикметника, напр.: *Вишневоокі мальви – як дівчата* (Д. Павличко); *І хмарини срібнокрилі тануть у горі* (В. Сосюра); Тобто: *мальви кольору вишні, хмарки кольору срібла*. Першим компонентом складного прикметника подекуди виступає кількісний числівник, як-от: *стоокий, стоголосий, сторукий* і под.: *І стоокий, сторукий піднімається реквієм...* (А. Малишко). *Жита рясні, пищенця стоголоса / Під небом гонить хвилю золоту* (А. Малишко).

Потенційно складні метафоризовані прикметники можуть вступати в кореферентні співвідношення з синтаксично неподільними словосполученнями, на зразок з *зеленою головою, з теплими руками, із стома крилами, із стома очима, із стома руками, із стома голосами* і под.

Прикметники можуть входити також до складу трикомпонентних метафоричних словосполучень, беручи активну участь в уточненні характеру і напрямку семантичних зміщень. Граматично і семантично вони можуть пов'язуватися як з метафоричним, так і з неметафоричним компонентом словосполучення, напр.: ... *Поглянув на Дніпра важке свічадо* (Д. Павличко) // *Поглянув на Дніпро у вигляді важкого свічада; Не просто слів барвисті візерунки / дає в піснях натхнення геній нам* (В. Сосюра) / *у вигляді барвистих візерунків; Я бачив ... місяця іржавий серп* (Д. Павличко) // *Я бачив місяць у формі іржавого серпа // ... що був схожий на іржавий серп*.

Форма орудного відмінка іменника в метафоричному словосполученні входить до складу іменної частини присудка при зв'язках перетворення (*стати, зробитися*) та уявлення (*здаватися, уявлятися*). Такий особливий спосіб образного бачення називають ще «поетичною метаморфозою» [Арутюнова 1978: 260], напр.: *Друга в біді, як хміль, обів'ю, / ворогу лютому буду малютою* (А. Малишко); *Стану в житті малою хвилиною, / чорною гілкою на тополі* (А. Малишко). Рідше в ролі зв'язки використовують дієслова інших груп із семантикою перетворення, як-от: *У добре літо, в годину веселу, / Я знову встану, я воскресну / Цвітком ясних людських надій* (А. Малишко). Проте близькість до орудного порівняння менш відчутна, якщо метафоричні словосполучення з орудним відмінком вжиті, наприклад, у функції об'єктного поширювача, як-от: *І вона їм зігрівала душу / Білим цвітом, шепотінням трав, / Двох беріз шептанням осокови* (А. Малишко).

Основною структурно-семантичною ознакою іменних метафоричних словосполучень є вибірковість граматичних конструкцій для реалізації їх значення. Це іменні словосполучення з родовим відмінком імені, що виражає загальне атрибутивно-характеризувальне значення, словосполучення з метафоризованим прикметником, кореферентним з генітивом, а також іменні трикомпонентні моделі. Граматична структура метафоричних словосполучень відзначається різним ступенем фразеологізації (порівняймо постійні, або словникові, метафори та okazіональні – індивідуально-авторські метафоричні утворення). Приналежність метафоричних словосполучень до нерозкладних (семантично неподільних) зумовлена специфікою реалізації в них метафоричної семантики у відповідному контексті фрази.

Маючи розчленовану зовнішню форму, метафоричні словосполучення характеризуються внутрішньою семантичною зв'язаністю, цілісністю, нерозкладністю значення. Членування метафоричного словосполучення на складові елементи позбавило б його змісту та зруйнувало образ.

В основі кореферентних співвідношень іменних метафоричних словосполучень з порівняльними зворотами (з «розгорненим сполучниковим порівнянням») та

з прикметниковими компонентами «схожий на...», «подібний на...», а також з іменними («у формі...», «у вигляді...»), рідше з предикативними одиницями підрядного типу («що має форму...», «що має вигляд...») лежить спільність референта та латентність компаративного зв'язку метафоричних утворень. Отже, в художніх текстах метафоризація відбувається в умовах семантико-синтаксичних означальних чи власне характеризувальних відношень.

Арутюнова Н. Д. Синтаксические функции метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Отд. лит. и яз. – 1978. – Т. 37. – Вып. 3. – С. 323 – 335.

Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3 – 29.

Заворотна Т. П. Іменні метафоричні словосполучення (на матеріалі творів укр. рад. письм.) / Т. П. Заворотна. – Чернівці : ЧДУ, 1983. – 47 с.

Коваль Л. М. Інформативно недостатні слова української мови: семантика, функції : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Коваль; – К., 2004. – 23 с.

Ларин Б. А. Очерки по фразеологии / Б. А. Ларин // Ученые записки ЛГУ. – 1956. – №198. – Вып. 24. – С. 223.

Рыньков Л. Н. Именные метафорические словосочетания в языке художественной литературы XIX в. (послепушкинский период) / Л. Н. Рыньков. – Челябинск, 1975. – 183 с.

Тараненко О. О. Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 307.

REFERENCES

Arutyunova, N. D. (1978). Syntactic functions of the metaphor. *Izvestiya AN SSSR. Otd. lit. i lan. (Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR)*, 37 – 3, 323 – 335 (in Russ.)

Koval, L. M. (2004). *Informatively insufficient words of the Ukrainian language: semantics, functions*. Kyiv (in Ukr.)

Larin, B. A. (1956). Essays on phraseology. *Uchenyye zapiski LGU (Uchenyye zapiski LSU)*, 198, 24, 223 (in Russ.)

Rynkov, L. N. (1975). *Nominal metaphorical word combinations in the language of fiction of the nineteenth century. (post-Pushkin period)*. Chelyabinsk (in Russ.)

Taranenko, O. O. (2004). Metaphor. *Ukrainian language: Encyclopedia*. (2nd ed., rev. ed., p. 307). Kyiv (in Ukr.)

Vinogradov, V. V. (1953). The main types of lexical meanings of a word. *Voprosy yazykoznavniya (Questions of Linguistics)*, 5, 3 – 29 (in Russ.)

Zavorotna, T. P. (1983). *Nameless mathophore words (on the material of the works of the Ukrainian editorial board)*. Chernivtsi: LSU (in Ukr.)

Статтю отримано 18.05.2017

Oksana Maksymiuk

«DIAMONDS OF CREATIVITY ARE BRILLIANT» (STABLE METAPHORICAL PHRASES IN UKRAINIAN FICTION DISCOURSE)

The nature and status of semantically stable phrases of metaphorical nominal type is described in the article. It's found that the semantic structure of informative insufficient words in combinations of this type is represented by a different hierarchy of semantic relations that are caused by «semantic pre-structuring» of main formal word. As a result the metaphorical noun phrases acquire new syntagmatic and functional features and have certain semantic changes. In metaphorical phrases the main word does not name the referent but only expresses his associative connection by similarity and characteristic meaning. The dependent word of metaphorical phrase contains the direct name of the referent.

The main structural and semantic basis of metaphorical nominal phrases are selective grammar structures for the realization of their value. These nominal phrases with the generic case of the name that expresses general attributive value, a phrase with an adjective metaphorization and three-components models. The grammatical structure of metaphorical expressions are defined by various degrees of phraseology (compare regular or vocabulary metaphors). Depending to the metaphorical expresses in semantically indivisible phrases is caused by the specifics of realization the metaphorical semantics in the proper context of the phrase. The metaphorical phrase is characterized by internal semantic coherence and integrity. The semantic feature of the metaphorical expressions depends on the lexical content of the components, one of which has a direct lexical meaning and the other the basis of similarity with another object (a latent comparative connection).